

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

„NAPLÓ REDIVIVUS”
AZ IRODALMI NAPOK
TANÁCSKOZÁSÁNAK
SZERKESZTETT SZÖVEGE

LÁSZLÓFFY ALADÁR
BARÁNSZKY LÁSZLÓ
KOVÁCS ANDRÁS FERENC
VERSEI

TAMÁS ATILA
„TÖPRENGÉS
AZ IRODALMI
ÉRTÉKRŐL”

VAJDA MIHÁLY
FILOZÓFIAI
(LÁB)JEGYZETEK

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

1993/2

alföld

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM — 1993. FEBRUÁR

<i>Lászlóffy Aladár</i> versei: Rondó az őszi levélről, Kódex	3
<i>Baránszky László</i> verse: mínusz	4
<i>Kovács András Ferenc</i> versei: Három Orlandó-madrigál, Madrigálszezon, Régi ritmus	5
<i>Fodor András</i> verse: Te, krónikás...!	7

irodalmi napok

<i>Németh G. Béla</i> : Emlékirás és történeti önismeret	9
<i>Poszler György</i> : Önéletrajzok kora	16
<i>Alexa Károly</i> : A rendszerváltozás és egy naplíváltozat	22
<i>Sándor Iván</i> : Egy irodalomtörténeti korszak belső dimenziói	28
<i>Olasz Sándor</i> : A naplóíró Németh László	30
<i>Bányai János</i> : Napló, költészet	33
<i>Hubay Miklós</i> : Életveszélyes műfaj-e a napló?	38
<i>Tóth Endre</i> : Oláh Gábor rejtőzködő írói naplójáról	45
<i>Veres András</i> : Egy műfaj a gyorsuló időben	46
<i>Tóth-Máthé Miklós</i> : Bátor író-Szindbádok az emlékéban	49
<i>Dávid Gyula</i> : Rövid áttekintés az új erdélyi emlékirat-irodalomról	51
<i>Görömbei András</i> : A naplóforma mai változatai	56
<i>Fodor András</i> : A többretegű emlékezés természetéről	62
<i>Pomogáts Béla</i> : A naplóírás távlatai	65
<i>Tamás Attila</i> : A naplóíró Illyés	67
<i>Éles Csaba</i> : Az önismeret irodalmi és művészi tükre: a napló	69
<i>Nádudvari Nagy János</i> : Naplóírás a diktatúrában	74
<i>Jókai Anna</i> : Zárszó	75

fórum

<i>Tamás Attila</i> : Töprengés az irodalmi értékről (5. rész)	77
<i>Vajda Mihály</i> : Filozófiai (láb)jegyzetek (A csábító naplója)	84

képek

Hornyák László grafikái

TAMÁS ATTILA

Töprengés az irodalmi értékről

5. RÉSZ

De hát igaz: nem mindenki tud így érezni a kor írói közül.

Nemcsak olyanok vannak, akik nem jártak az övéhez hasonló poklokban, hanem olyanok is, akik számára nem adatott meg a poklokból felkiáltásnak ilyen tragikus pátosza. Sőt: ez az idézet sem a „legmaibb” mából való már, hanem évtizedekkel korábról.

Kiüresedtek, elkoptak, hitetlenekké váltak a szavak, alkalmatlanoknak is bizonyultak a dolgok megnevezésére; elveszítették az erejüket, kompromittálódtak — olvasod, hallod korod íróitól, időnként az olvasóitól is. Nap mint nap. (Bár ha — furcsamód — éppen *szavakból* jól fölépített szövegekben.)

Egyetértéssel és kételkedőn.

Mert igaz — számításba is vetted már az általános tapasztalást — az, hogy a szavakból épült szövegek olvasása minden korábbinál jobban betölti az életet — ráadásul gyakran az embertől függetlenedett, technika által közvetített változatokban — mindinkább tompítja irántuk megnyilvánuló érzékenysgünket. Századunk kezdetén az orosz formalisták kezdtek az ilyen kérdésekkel tudományosan is foglalkozni, de költők is többször fölfigyeltek már rá. A nyelvi elemek és szerkezetek rutinszerűen, részben már automatikusan kerülnek felhasználásra, a megnevezés tettében valamikor testet kapó energiák küzdelmes felhasználása nélkül. Egyre ritkább talán az is, hogy például valamilyen szorongató csöndnek a *meztörésére* használják fel őket. Régóta tudjuk már róluk, hogy *igézni* hiába próbálnál velük (legföljebb hipnotizőrök tudják még valami hasonló módon alkalmazni őket) s lassan az iránt is kétségeink éledhetnek, hogy vajon lehet-e még velük — ősi alkalmasságuk felhasználásával — *simogatni* vagy *ütni* — ahogy egy nyelvfilozófus jellemezte őket. Vagy egyáltalán: lehet-e még velük élő, szerves kapcsolatokat kialakítani?

„Új betűket kellene kitalálni — írja *Naplójában* már a régibb nemzedékek egyik képviselője, Márai Sándor is. — A huszonnégy ismerős betűt túlságosan elhasználták... A régi betűkkel csak régi gondolatok változatait lehet kifejezni... Új, egészen új betűkkel talán új gondolatok is születnek” — éleszti azután magában a reménykedés parazsát.

A tapasztalás azonban azt mondja, hogy valójában csak az arány változott meg ijesztő mértékben a különböző felhasználási módokon belül. Innen erednek

a veszélyérzet kiáltásai. Hiszen régen is hadartak azért szövegeket lélektelenül — hosszú évezredek óta —, más időkben sem volt ritkaság az sem, hogy esetleg éppen a legszebb szavakkal hazudtak. (Nemzeti szókincssel vagy a hit közvetlenül istenhez szóló szavaival? — még ebben a tekintetben sem voltak igazán lényegiek a különbségek.) A keserű panaszok elhangzása ellenére mindmáig nem mutattak ki ugyanakkor olyan okokat, amelyek képesek lettek volna *teljesen megváltoztatni* embernek és szónak, embernek és beszédnek korábban kialakult viszonyát. Az itt jelentkező mind kinzóbb kielégületlenség érzésének részben alighanem *a szavak közvetlen világán kívül* lehet megtalálni a magyarázatát.

„Hozzám már hűtlen lettek a szavak” — regisztrálta fájdalmasan fél-századdal korábban is Babits Mihály, valamilyen „nagy szó”-nak az eljövételére váró éveit követően. Különös mélységekből feltörő önvallomásában, a *Jónás imájában* azonban mindjárt túl is siklott a *mást* vádoló panasz megfogalmazásán, *önmagára* irányítva vissza kutató tekintetét: „vagy én lettem mint túláradt patak / oly tétova céltalan parttalan...”

Gondolatváltását nem kizárólag az magyarázza, hogy történetesen tépelődésre hajlott a személyisége. Sokkal inkább valamilyen nagyobb erőnek a hatását ismerhetjük föl benne. Segyértelműen jogosnak kell mondanunk igazságkutató szenvedélyét. A keserves kielégületlenség érzés forrását keresve másnak sem szabadna maguknál a szavaknál megállnia, hanem azokat is közelebről kellene megnéznie, akik használják — vagy használni próbálják — őket.

„Valamiről írni — mit jelent ez?” — kérdezi egyik napjainkban írt regényében Esterházy Péter. „Semmit” — folytatja fanyar hangon tűnődését. „Csupa számárságot, a tartalom és forma egységét, istenbizonyítékot, társadalmi fejlődést, uralmat a természet fölött, szakszervezeti bélyeget”. Hangvétele azonban hamarosan módosul — ha látszólag csak egy csöppet is, valójában mégis a lényegét illetően —, amikor így közelít majd lényegében ugyanehhez a kérdéskörhöz: „Kedvesen írja a múlt századi Camillus Gabriel Turá,... hogy ami teljesen igaz, az már túl van a nyelvi lehetőségén”.

„Ami teljesen igaz” és „a nyelvi lehetőségek”...

Igen, korunkban két, egymással ellentétes fejlődési irány is jelentkezett, mégpedig részben egymást erősítve.

Az egyik: amelyik általában véve a teljességre törekszik. Nagyobb és nagyobb sebességek elérésére, nagyobb és nagyobb távolságok legyőzésére, parányinál parányibb valóságélemek megfigyelésének sikerére, évszázadokon át megoldhatatlanoknak hitt feladatok megoldására, korábban körülhatárolatlan fogalmak definiálására, merészebbnél merészebb gondolati építmények létrehozására. Ezt követően érthető módon vetődött föl az emberben annak igénye, hogy valamilyen *teljességig* jusson el. (Saját eszközeivel, tehát anélkül, hogy ehhez egy tökéletesnek tétélezett lényt hívna segítségül — azért, hogy vele próbáljon meg azonosulni, vagy legalábbis élő kapcsolatot teremteni.) Csakhogy mennél erősebbek ezek az igények, annál keservebben kell kiderülnie az ilyen igények irrealitásának is. Hogy minden megoldott feladat megoldást igénylő újabbaknak a sokaságára ébreszt rá, hogy mennél több útszakaszt érezhet valaki a háta mögött, annál élményszerűbbé válik számára *magának a végtelenségnek* az igazi mibenléte.

És különben is: mi valójában a megismerés — és ha egyáltalán megvalósulhat, milyen „nyelvi lehetőségek” vannak ennek a rögzítésére? Vagy a továbbadására.

Ha a valamiről begyűjthető minél pontosabb *adatok összegyűjtése* és rendszerezése (közvetlen és közvetett tapasztalásoké), akkor mindjárt kiderül, hogy ezeknek az adatoknak végtelen — tehát igazában be sem gyűjthető, tehát összességükben eleve nem rendszerezhető — a számuk. (Hiszen elvileg minden — egyetlen kavics vagy valamilyen papírlapra írt vers is — beállítható az összefüggések végtelen sokaságába, úgy, hogy eközben minden egyes összefüggésben más és más tulajdonságára derüljön fény.) Vagy inkább csak akkor értünk meg valamit igazán, ha — legalábbis valamilyen mértékben — *azonosulni* tudunk vele, „beleéljük” magunkat a helyzetébe, hogy azt érezhessük: mi is úgy viselkednénk, mint az, akit vagy amit megismerni akarunk? De hát milyen mértékben van erre egyáltalán lehetőségünk? Akár embereknek az esetében is. Még önmagunk megértésének is — olyan értelemben, hogy meg tudjuk magyarázni a viselkedésünket — nem éppen az-e az egyik előfeltétele, hogy átmenetileg mintegy *kívülre helyezzük* magunkat személyiségünkön, és „rálátást”, oknyomozó higgadtságot biztosító távolságból nézünk vissza magunkra? — És igazában melyik tevékenységünknek az eszköze inkább a nyelv: az azonosuló (empatikus) viselkedésben szerepet kapó kifejezése, (szemléletek, magatartások közvetett érzékeltetése), vagy pedig a tárgyilagosságra törekvő fölméréseké, a szikár adatrögzítéseké?

Vagy esetleg nem is ezeké, hanem inkább a *jellegzetesen emberi viszonylatokba állító* megnevezéseké? Másszóval azé a tevékenységünké, mellyel — ha nemesnek vagy hitványnak mutatkozik *számunkra* valami —, akkor kimondjuk, hogy fölismertük — „megértettük” — a benne testet kapó tragikumot vagy fönséget, (komikumot, groteszket, kisszerűséget) mint a velünk szembesülő, „számunkra való” dolog *jelentését*?

Vagy az újonnan fölismert *beszédcselekvéseknek* az eszköze lenne elsősorban a nyelv?

Eltöprenghetünk az ilyen kérdéseken.

Az tehát, hogy ma kínzóbban érezzük a korábbiaknál, hogy kevésbé elégíti ki igényeinket a beszédnek, a nyelvnek az eszköztára, részben bizonyára éppen a vele szemben támasztott *igények megnövekedéséből* adódik. Részben talán ezeknek az irreálissá növekedéséből is — vagy éppen irreálissá növeléséből, megfoghatatlan fetisizálásából.

Hiszen ebben az irreálissá növekedésben valami másnak is szerepe van, mint a növekedés általános, „természetes” tendenciáinak.

Belejátszhat ebbe valamilyen *céltévesztés* is.

„Amíg mást elnémit a fájdalom, /megadta isten búmat elzokogni” — fogalmazott egy ízben Goethe. De biztos, hogy teljesen igazat mondott? *Tökéletesen* el tudta-e vajon zokogni soraiban saját fájdalmát?

Nem valószínű.

Akár azt értjük ebben a vonatkozásban tökéletességen, hogy ezzel *megszüntette* magát a gyötrő érzést, akár azt, hogy minden tekintetben *pontos jelzéseket* adott erről. De akkor sem szólhatnánk itt tökéletességről, ha abból a szémszögből közelítenénk meg az önkifejezés formáit, hogy teljes egészükben *hasznosakká alakította-e* át velük azokat a lelki energiákat, melyeket a lélek sérelme „termelt ki”, az hívott benne létre. Olyankor azonban, mikor a fájdalomtól való megkönnyebbedés — mely valaminek a létrehozásával, valamilyen jelzésértékű, hatások kiváltására alkalmas tárgynak vagy cselekvésnek, másszóval valamilyen műnek a kialakításával jár együtt — *elfogadható célnak*

mutatkozik, akkor többnyire úgy érzi az ember — úgy érezheti a művész —, hogy a rendelkezésére álló nyelvi eszközök segítségével elérte a célját. Nem a teljesség hiánya lesz ezért ilyenkor a legfőbb élményévé (vagy talán azok egyikévé sem erősödik föl), hanem inkább az, hogy közeledik a céljához.

Ehhez viszont nélkülözhetetlen előfeltétel, hogy legyen is valamilyen célja.

„A mindenség” nyelvi meghódításának általánosabb igénye nem lehet ilyen céllá, hiszen ez tragikus — vagy inkább komikus? — módon teljesíthetetlen. (Csakugyan: tragikus-e valójában, ha nem tudjuk magunkat székestől fölemelni? A mindennapi gyakorlat világában aligha érdemel többet derűs nevetésnél ennek akár csak az igénye is, hát még a vele való tényleges próbálkozás. Legföljebb ha a lehetetlenre vágyásnak is magunkban érezzük az igényeit, akkor minősíthetjük némiképp elhamarkodottnak a földhözragadt józanság öblös hahotáit.)

Az évezredekben át újból és újból felhangzó, a fájdalomnak valamilyen formájára válaszoló „Jaj!” nem mutatkozott céltalannak: bizonyára ezért halljuk olyan gyakran még ma is. (A „Ki merne sírni igazán?” weöresi kérdésföltevésére is érkezik még ma is válasz — valahonnan messziről — Esterházy „segédigéinek” a közvetítésével.) Nem lesz ilyenné a veszélyhelyzetben elkiáltott „Segítség!” sem, mindaddig, amíg van, aki meghallja azt, és indítva érzi magát arra, hogy segíteni próbáljon. Ha valaki lépésről lépésre menve elmagyarázza — bárkinek —, hogyan kell hajót építeni, az többnyire nem érez szavaival kapcsolatban kielégületlenséget mindazokban az esetekben, amelyekben tanácsait legalább nagyjából követve végül is jól használható hajót bocsátanak vízre. Aki nagyjából leírt egy tereprészletet, azt is megnyugvás töltheti el, ha a szavai nyomán járók eljutottak oda, ahová indultak. (Például egy életüket megmentő forrás vizéhez.) Annak ellenére történhet ez így, hogy a jajszó nem szüntette meg a fájdalom okát, a segélykiáltás meghallója csak részben élte át a kiáltót szorongató veszélyhelyzetet, az utasítások egy részét pedig csak jókora módosításokkal hajtották végre, s a szóbanforgó terepen bóklászók is egészen másképpen képzelték el a kapott leírás nyomán az ösvényt szegélyező sziklák egyikét-másikát, mint amilyenek azt útjukon ténylegesen láthatták.

Valójában csak a követést érdemlő célokat és a hozzájuk igazodó nézőpontokat nélkülözve mutatkozik erőtlennek és kiüresedettnek az emberi nyelv.

Nincs itt szó másról, mint amiről más eszközöknek az esetében is szó lehetne — vegyük példának akár a legegyszerűbb kalapácsot vagy a legbonyolultabb számítógépet. (Akinak a számára adott helyzetben fontosnak tud mutatkozni egy szög beverése, az akár a baltában vagy a mozsártörőben is megláthatja az abban benne rejlő „majdnem kalapácsot”, és így bármelyiket hasznosítani tudja, ezzel szemben a legkiválóbb számítógép működése is képtelenül bizarrnak mutatkozhat, ha nincsenek olyan feladatok, amelyeket azzal el kellene, illetve érdemes lenne elvégezni.)

Ilyés Bartókjának befejezéshez közelítő sorai azt vallják, hogy „amit mi elviseltünk, emberek”, „arra *ma sincs szó*, s az nem is lehet már, csak zene...” Ennek a versnek kevés év múltával született párdarabja, *A zene szava* ezzel szemben azt eleveníti meg, amint az önkifejezés szolgálatában vergődő zene „abba vörösödik bele, / azért feszül meg, ... / azért dadog, / nem leli azt a szót, / ... / a könnyítőt, az oldozót”, a „még ember előtti tiszta szót”. Mind a két esetben a megszólaltatni kívánt energiák végletes nagysága kelti föl a kielégítetlenség kínzó érzését. Hogy a paradox fogalmi közlések rétege — mely szerint a szó a

zenének, a zene pedig a nyelvnek a vonatkozásában mutatkozik elégtelennek — nem marad meg ilyen tökéletes ellentmondásban, az azonban csak annak köszönhető, hogy párhuzamot alkot egy másik réteggel. Azzal, amelyik bizonyosságot ad mind a kettőnek — egy ízben a zenének, másik alkalommal az eredendő mélységekben megfogant szónak — a felszabadító kifejezésértékéről is. Itt is jelentkezik tehát a teljesség igénye — csak hogy itt még anélkül, hogy abszolutizálódnék. Anélkül, hogy fetiszizálódnék az a kínzó tény, hogy a vágyott teljesség mindvégig elérhetetlen marad. Mind a két esetben. „A rend-tevő, a fény-hozó” szó keresésének ugyanis a rendet, a fényt kereső szenvedély szab irányt, ez ad számára célt, s a célba el nem érés így hordhatja magában a reménynek a csíráit vagy legalább céltól el nem tántorulás mozzanatáét: „mert megleli tán az is üdvét, / ki a legfőbbbról csak dadog”.

A szónak — az egykori Ige varázserőtől részben már megfosztott, egyszerűsre azonban pontosabb működésre is képessé tett kései leszármazottjának — bizonyára ilyen esetekben is teljes értékű lehet még a keresése, mikor ott érződik mögötte azoknak a céloknak a keresése is, amelyet szólásra indíthatnak. Átizzíthatja — ezért is — az a kutatói szenvedély, mely az értelmes, az értelmességével magát érvényessé tevő viselkedési formáknak vágyik a nyomára találni.

Valójában az „Auschwitz után lehet-e lírai verset írni?” adorno-i kérdés-föltevései mögött is meghúzódik egy másik. Egy ennél is nagyobb fajsúlyú. Az, hogy vajon szabad-e még Auschwitz után kísérletet tenni arra, hogy újból célokat kitűző, a maga módján „berendezett” életet éljen az ember. Ez a kérdés pedig már nem korlátozódik a háborút közvetlenül követő évekre: módosult formában — erkölcsi vonatkozásban kevésbé kielezjetten — arra a korszakra is érvényes, amelyben ma élünk.

Arra is, amelyet többen az úgynevezett posztmodernség jegyeivel éreznek leginkább meghatározhatónak.

Arra a széles földrajzi területekre kiterjedő „kor”-ra tehát, amely nem mutat középpontot. Amelyet éppoly kevésbé jellemez a nyugalom, mint valamilyen robbanásszerű átalakulás, éppoly kevésbé a bizó jövőbe vágyás, mint a riadt múltba menekülés, az értelem uralomra jutása, mint az egzotikumok kultusza — amelyben azonban mindezekből jelen van valamennyi. Amelyben tagadhatatlanná vált, hogy végletes szorongattatások közepette is lehet viszonylag jól, kényelmesen, ügyesen „összkomfortosan” — sőt még csak nem is okvetlenül a „carpe diem!” feledtető mámorában — élni. Amelyben a gondolkodó ember számára látnivalóvá lett, hogy a keresztnység vezérszerepének bealkonyult, anélkül, hogy szűkebb közösségek határain túl valaha is valóra tudta volna váltani nemes eszméit. És már a vele szembe forduló, a hit helyett az értelem jogát valló polgári eszmények is régen kudarcot vallottak, míg a szocialisták emberi összhang-ígéretei frissebben, de talán mind a két másiknál teljesebben buktak meg. Elpusztult a fasizmus eszelős célrendszere is, az anarchista szerveződések pedig végül sem hoztak többet a csőd különböző változatainál — mint ahogy a hippí-mozgalmak sem jutottak sokkal messzebb annál, hogy kialakították a különködés egyéni formáit.

A világnak ebben a részében az egyszer olajozottabban, máskor akadozóan működő fogyasztói társadalom törvényei jutottak vagy jutnak uralomra, részben a keresztnységtől, részben a szocialista mozgalmaktól átvett elemekkel javítva. Nagyjában-egészében komfortot biztosítva — vagy legalábbis ennek a lehe-

tőségeit csillogtatva. Ennek a föltételrendszerében azonban a korábban kialakított szerepek egyikét sem tudja már igazán „önmagára szabottnak” érezni az ember. A közösségéért vagy eszméiért felmagasodó hősét sem, de azt sem sokkal jobban, aki saját személyiségét formálja meg környezetére ellenében — akár a mindennapok józan, konok munkájának folyamataiban, akár „Északfok, Titok, Idegenség” üstökös-útjainak mámorát vállalva. Azét sem, aki a tisztán spirituális létezésnek, a szellemi szférákba emelkedésnek, esetleg éppen a miszticizmusnak tudja magát föltétel nélkül átadni, vagy azét, aki még tudja találni a magányban a teljes vigasztalódást.

Hiszen bizonyára Werthernek és Rousseau-nak a szerepét is eljátszották már tökéletesebben, mint ahogy azt ma megteheti — megtehetné — valaki. (Nemcsak az idegen földön magának teret hódító Robinsonét, a cellája mélyén fohászoló szerzetesét, vagy azokét, akik zászlóvivőként esnek el a csatamezőkön.) Olyan laza egésszé rendeződnek itt össze a világ dolgai, melyben éppúgy riaszt a technicizmus agyonracionalizáltsága, mint a kisszerű praktikizmus — miközben elszörnyeszt az ősi hiteket élesztő fanatizmusok hol kívülről, hol belülről fenyegető elvakultsága. Amelyben éppúgy működnek a fokozatos elsatnyulás, mint amennyire a gyors önpusztítás erői.

Ez az időszak biztosítja viszont a föltételeket ahhoz, hogy a benne élők „ráérjenek” olyan „tisztán” (mert hiszen jellegzetesen) emberi kérdésekkel is foglalkozni, hogy mire lehet jutni a *dolgok megnevezésével*.

Hogy egyáltalán: mit is jelenhet az, hogy megpróbálunk nekik nevet adni? Magunkhoz kötöttük-e őket a szavainkkal? Meghatároztuk-e őket? Vagy csak valamilyen látszatvilágot teremt az egyre-másra használt szavak hozzávetőleges rendszere?

Tudomásul venni ezt a korszakot sem szabad kevésbé, mint bármelyik korábbit — legfőljebb *a magáénak* érezni tudja nehezebben az, aki másnyelvenekhez szokott hozzá.

(Aligha véletlen az is, hogy a magad életének kitüntetett pontjait „visszakeresve” ebben az időszakban már nemigen találsz olyanokat, melyek a korábbiakhoz hasonló erővel kötődnek hozzá egy-egy műalkotáshoz. — Melyik is volt az első, amelyik valahogy „a tiéd” lett, rítusok által „arra az alkalomra rendelt igék”-hez hasonlóan? Alighanem Áprily negyedszázaddal korábban írt néhány sora, negyvennégy októberének végén: „Szél nem sodort még annyi árva lombot, / annyi riadt szót: Minden összeomlott”. — Az utolsó évtizedekhez nemigen kötnek már sem sorok, sem dallamok. Az utolsó, valóban történelmi mozzanatokhoz: nyolcvankilenc márciusához és júniusához sem. Inkább csak egy régi festménynek: Tornyai János különös „önéletrajz”-ának a színfoltjai rémlenek föl viszonylagos időszerűséggel előtted, egy pusztában lépkedő lónak az alakját előrajzolva: ennek csak azért nem áll meg a teste, bizonytalan útján haladtában, mert előre dőlve föl kellene buknia, ha a lábai nem lépnének alatta előre. Ennek a képnek az eredeti komorságát is oldják azonban benned az irónia fénytörései.)

Igen: ez a kor — vagy csak időszak? — már a szavak között sem irányít el biztosan. Abban az esetben, ha valóban komolyan akarod venni őket, ha aszerint akarsz belőlük válogatni, hogy melyiket tudnád legjobban *érvényes* céloknak a szolgálatába állítani.

Kezelésük bizonytalanságáért azonban mindenekelőtt *léthelyzetednek* a bizonytalanságát okolhatod.

A széttörtség érzéseinek uralomra jutását, amelyben „jobb híján” a létezőknek mutatkozó „félkész termékek” is fogódzókká tudnak válni. (Azok számára, akik a semmiben keresgélnek, akár csodálatosakká is.) Részben ezért is láthatja úgy, aki ebben a korban él, hogy — megint csak Esterházytól véve a szavakat — „eltöröltem az „én”-t, és beláttam, az embert új módon kell összerakni: beszédmódokból, közmondásokból, értelmetlen vonatkozásokból, árnyalatnyi nevesincs finomságokból. Ecce homo, egy ember, idézőjelben.” — Mintha a *Hahn-Hahn grófnő pillantásainak* főszereplője sem venné azonban mindig észre, hogy alkalmanként talán éppen mélybe visszaszorított cselekvésigénye bizonytalankodik el annyira, hogy már a lehetséges megnyilatkozási formák keresése közben is széjjel tud forgácsolódni: *a cselekvés előkészítésére hivatott szavak keresésében*. Ezek „teljesítőképességének” a megismétlődő, más-más irányú próbálgatásai során.

Az is eszedbe juthat erről, hogy a lélektan szakemberei szerint a körülöttünk lévő dolgok mintegy arra hívnak föl bennünket, hogy valamiképpen fölhasználjuk őket. A mintegy „kezünk ügyében heverő” szavak sokasága is mondhatni erre biztat bennünket, a maga módján. Nagyobb összefüggésekben is igazolható *célok* híján azonban ahhoz hasonló helyzetet is ki tudnak alakítani, melyben a játékaiknak sokaságával körülvelt, de már elfáradt gyerek szenved: a bőség zavarában vergődve.

„a
 abba
 abbamarad
 abortusz
 abrak
 abroncs
 abrosz
 abszolút
 absztrakt
 abszurdum
 ács
 acsarkodik
 ad
 adag
 adalék
 ádámcsutka
 adáz
 addig
 adminisztráció
 adminisztratív
 adminisztrátor
 adó...”

Fáradt, fanyarul tűnődő alakteremtő játék a szótárakban készletezett szavak lajstromba vételével — rendszerezett összefüggéseikből „megtisztítva” kiemelt, „talált” tárgyak fölötti szemle: igen, paradox módon akár ennek is köze lehet emberi értékek őrzéséhez. Annak ellenére, hogy végérvényesen nélkülözi akár a „káromlásokból katedrális” építés önmaguknak ellentmondó energiáit

is. Nem számít persze ez a Tandori-vers — alighanem enerváltságnak túlzott könnyedsége miatt — korának reprezentatív alkotásai közé — mint ahogy az a három évtizeddel korábban írt József Attila vers viszont nagyon is közéjük számít, amelyik az élet „visszaadását” minősítette olyan aktusnak, mely véletlenül talált tárgyak visszaszolgáltatásához hasonlítható. Egyértelműen helyet kap viszont a fejlődési szakaszban — történelmi korszaknak? — a *jellegetes* megnyilvánulásai között.

Persze hasonlóképpen jellemző másfajta műveknek az együttesében. Semmivel nem emelkedik ki közülük, viszont alighanem így is többet árul el keletkezésének talajáról — többet képvisel, többet testesít meg egy időszak szellemiségéből —, mint azok közül a versek közül néhány, amelyek nagyjából vele egyidőben hömpölygették soraikat. (Esetleg nagy tehetség kezének nyomait őrizve, de már egyre inkább ráhagyatkozva elmúlt évek rutinjára, megfáradó lendületére. Részletek sokaságában még őrizve, de már egyre inkább *csak* részleteknek a sokaságában képviselve a művészet — a szépség? az esztétikum? a költészet? — értékeit. A késői Nagy László sokat megél és részben ki is fejez ebből az ütközésből — a késői Juhász Ferenc kevésbé mélyen vet számot korának változásaival.)

A korhoz kötődésnek valamilyen formája mindenképpen kikerülhetetlen szükségszerűség, ugyanakkor több is annál. Akkor is, ha önmagában nincs köze az előbb annyit emlegetett szépségnek a kérdéseéhez. Hiszen ez csak a műben megvalósuló értékelés szempontjából döntően fontos. (Máskülönben csak azzá tud válni.)

(folytatjuk)

FILOZÓFIAI (LÁB)JEGYZETEK

*A csábító naplója*¹

Mint a kétségtelenül kicsit hosszúra sikeredett lábjegyzetben mondtam, Rorty kötetének „idézett” „Bevezetés”-e mindazokat a problémákat felveti (de itt most már azt mondanám: felveti, illetve elvétí), amelyekről *A csábító naplója* kapcsán beszélni szeretnék. Rorty azt mondja, hogy „Az olyan szerzők mint Kierkegaard, Nietzsche, Baudelaire, Proust, Heidegger és Nabokov hasznosak mint annak példái, illusztrációi, hogy miként nézhet ki a privát tökéletesedés — az önteremtő, autonóm emberi élet. Az olyan szerzők mint Marx, Mill, Dewey, Habermas és Rawls inkább polgártársaink, mintsem példák. Elkötelezték magukat egy közös társadalmi törekvésnek — annak a törekvésnek, hogy intézményeinket és gyakorlatunkat igazságosabbá és kevésbé kegyetlenné tegyék.” Nos, ami az utóbbiakat illeti, akármilyen pökhendien hangzik is Rorty megállapítása, kénytelen vagyok egyetérteni vele. Az olyan típusú szerzők, mint a Rorty által felsoroltak, végső soron mindig összekeverik az egzisztenciális